

1.02
Prejeto

UDK: 323.281(497.5) "1945/1990"

Zdenko Radelić*

Represija na Hrvaškem po drugi svetovni vojni¹

IZVLEČEK

Represija je bila pogojena z naslednjimi bistvenimi elementi in je iz njih izhajala: zmaga v vojni, obnova Jugoslavije, reševanje nacionalnega vprašanja ter izvedba revolucije, kar pomeni, da so bile vojne žrtve zmagovalcev vzrok maščevanja in povračilnih ukrepov, toda najbolj pomembni za oblikovanje represivnega sistema so bili revolucionarni cilji, zaradi katerih je KPJ obračunala z razrednimi, ideološkimi in političnimi nasprotniki ter tekmeci.

Ključne besede: Hrvaška, Jugoslavija, Komunistična partija Jugoslavije, komunistična revolucija, OZNA (Organizacija za zaščito narodalljudstva), UDBA (Uprava državne bezbednosti/ varnosti)

ABSTRACT

REPRESSION IN CROATIA AFTER WORLD WAR II

The repression originated and stemmed from the following essential elements: victory in the war, restoration of Yugoslavia, solving the national question and carrying out the revolution. This means that the casualties suffered during the war by the victorious side resulted in vengeance and retaliatory measures. However, revolutionary goals were most important for the formation of the repression system – in order to achieve these goals, the Communist Party of Yugoslavia retaliated against class-related, ideological and political opponents and rivals.

Keywords: Croatia, Yugoslavia, Communist Party of Yugoslavia, communist revolution, OZNA, UDBA

Uvod

Izpostavljam le nekaj bistvenih elementov, ki so vplivali na izgradnjo represivnega sistema pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), in ki se med seboj

* Dr., znanstveni svetnik, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, HR – 10000 Zagreb; e-naslov: zdenko@radelić.com

¹ Članek je nastal na podlagi članka Zdenko Radelić: Rat, država, nacija i revolucija : bitne pretpostavke komunističke represije u Hrvatskoj. V: Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj : zbornik radova. Zagreb 2012, str. 21–49.

prepletajo: vojna zmaga, obnovitev Jugoslavije, reševanje nacionalnega vprašanja ter revolucija. Z drugimi besedami, vojne žrtve na zmagovalni strani so bile glavni vzrok povračilnih ukrepov in maščevanja, pregon separatistov, izgon Nemcev in razširitev jugoslovanske meje na zahodu ter odhod istrskih Italijanov pa so bili posledica razglašanja jugoslovanskih državnih interesov, ki so temeljili na reševanju nacionalnih vprašanj južnoslovanskih narodov. Še posebej močno pa so na oblikovanje represivnega sistema vplivale revolucionarne spremembe, ki jih je uvajala KPJ. Ta se je ves čas komunistične Jugoslavije ukvarjala z razrednimi, ideološkimi in političnimi nasprotniki ter tekmeci.

Kraljevina Jugoslavija in Neodvisna država Hrvaška (NDH): ustaši, partizani in četniki

Ustaši so NDH ustanovili na delu razbite Kraljevine Jugoslavije, pri čemer so se sklicevali na zgodovinska, državno-pravna in nacionalna načela. Bistvene značilnosti ustaške organizacije so bili kult hrvaške države, antijugoslovanstvo, antisrbstvo, antikomunizem, avtoritarnost, militarizem in nedotakljivost vodje. Šovinistična diskriminacija in pregoni Srbov so bili ukrepi, s katerimi je ustaška organizacija nameravala učvrstiti državo. Dejstvo, da so ustaši ustanovili državo s pomočjo Kraljevine Italije in Tretjega Reicha, je bilo odločilno za njen podrejeni položaj kakor tudi za izgubo velikega dela hrvaškega teritorija in za izvajanje rasističnih ukrepov proti Romom in Judom. Hkrati pa je ta država priključila obsežna območja Bosne in Hercegovine. Po nemških podatkih je v NDH živel skoraj dva milijona Srbov, 700.000 Bošnjakov (Muslimanov), 150.000 Nemcev, 70.000 Madžarov itd.²

Razen partizanov pod vodstvom komunistov so v uporu proti NDH in njenim tujim zaveznikom sodelovali tudi pristaši Kraljevine Jugoslavije, člani predvojnih četniških organizacij kakor tudi drugi zagovorniki centralizma. Zagovarjali so srbstvo in Jugoslavijo ter obtoževali Hrvate zaradi izdaje. Vlada Kraljevine Jugoslavije v emigraciji je četnike imela za svojo vojsko z imenom Jugoslovanska vojska v domovini. Toda podporo so imeli skoraj izključno med Srbi. Veliko četniških enot je bilo pasivnih, postopoma pa so zaradi skupnih protikomunističnih interesov začele sodelovati z okupatorjem in ustaškim režimom.

KPJ je jugoslovansko usmeritev mnogih prebivalcev, ustaški teror proti Srbom kakor vsak drug teror in rasistične pregone, srbsko množično zavrnitev hrvaške države ter močno protiitalijansko in protinemško usmeritev združila s svojimi revolucionarnimi cilji.

² Dostopno na Nezavisna država Hrvatska - Wikipedija, http://hr.wikipedia.org/wiki/Nezavisna_Dr%C5%BEava_Hrvatska#Zemljopisno_podru.C4.8Dje, 3. .3. 2013.

Maščevanje nad vojnimi poraženci in obračun s političnimi tekmeci

Maščevanje nad pripadniki poražene vojske in državnega aparata je sovpadalo z mnenjem, da je treba obračunati z vsemi možnimi nasprotniki, pa tudi s tistimi, ki bodo verjetno nasprotovali načrtovanim revolucionarnim ukrepom. Takšno radikalno politiko ilustrira depeša načelnika Ozne (Oddelek za zaščito naroda) Aleksandra Rankovića, ki je 15. maja 1945, nezadovoljen zaradi premalo pobitih, od hrvaške Ozne zahteval, da dela »hitro in odločno«, tako da »se vse konča v prvih dneh«.³

Toda maščevalno-revolucionarno politiko so najbolj odkrito zastopali pripadniki Ozne v Slavoniji. O njihovem radikalnem stališču, da je treba likvidirati ne samo tedenje, ampak tudi potencialne sovražnike, priča pismo visokega funkcionarja Ozne, ki je raziskoval primere likvidacij, svojim nadrejenim, napisano februarja 1945: »*Brez velikih pomislekov je treba likvidirati vse tiste, za katere vemo, da so sovražniki in ki nam bodo zagotovo nasprotovali.*«⁴

Tako je Ozna 6. korpusa ob koncu leta 1944 ubila 198 nekdanjih pripadnikov Oboroženih sil NDH, pa tudi nekaj pripadnikov drugih vojsk, ki so se odzvali na amnestijo Vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (NOV in POJ) s 15. septembra 1944.⁵ Priporočilo prej omenjenega visokega funkcionarja oznovcem 6. korpusa NOV in POJ, da je za »vse likvidacije potrebno zahtevati odobritev od zgoraj«, dokazuje, da je Ozna poskušala zajezi samovoljo pri kaznovanju ujetnikov.⁶ Toda oblasti te samovolje niso strogo kaznovale, ampak so jo celo tolerirale.

Ozna je tudi sama organizirala likvidacije. Tako je član Sodnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Hrvaške poročal Centralnemu komiteju Komunistične partije Hrvaške (CK KPH) 17. januarja 1945, da so pooblaščenci Ozne dobili navodila o likvidacijah.⁷ Takšna navodila je pred koncem leta 1944 ali pa v začetku leta 1945 dobila npr. Ozna za »kninski sektor«. V »duhu te direktive« je bilo na območju Dalmacije »likvidirano določeno število ljudi«.⁸ V bližini Knina so po nalogu Ozne tako partizanske enote postrelile veliko ujetnikov.⁹ Podobno kot v Dalmaciji je Ozna v Slavoniji še posebej skrbelo, ker so likvidacije ujetnikov brez sojenja »izkoriščali reak-

³ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946 : dokumenti, knj. 1. Slavonski Brod 2005 (dalje Partizanska i komunistička represija, 1), str. 113; Josip Jurčević: Bleiburg : jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima. Zagreb 2005, str. 269.

⁴ V originalu: »Bez mnogo skrupula treba likvidirati sve one za koje znamo da su nam neprijatelji i koji će sutra biti protiv nas.« V: Partizanska i komunistička represija, 1, str. 54, Ozna III VI. Korpusa (Poročilo o razlogih za likvidacijo). Dokument je datiran s 1. 2. 1945.

⁵ Prav tam, str. 73, Poročilo Odseka za oblast 6. korpusa Ozne, 25. 1. 1945.

⁶ Prav tam, str. 54.

⁷ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946 : dokumenti : Dalmacija, knj. 4. Slavonski Brod 2011 (dalje Partizanska in komunistička represija, 4), str. 288. Poročilo Draga Despota, 17. 1. 1945.

⁸ Prav tam.

⁹ Hrvatski državni arhiv, 1491, Odjeljenje za zaštitu naroda Hrvatske (HR-HDA, 1491, Ozna Hrvaške), 30/4.0.6.1., Poročilo 3. odseka Ozne za Hrvaško komisarju GŠH, 13. 4. 1945.

cionarji«, med ubitimi pa so bili tudi simpatizerji partizanskega gibanja.¹⁰ Na splitskem območju pa je poveljnik nekega taborišča pripadnikom Ozne predal »okrog 350 zapornikov«, ti pa so jih nato usmrtili.¹¹ Tudi iz taborišča na reškem območju, kjer je bilo več kot tisoč ujetnikov, so »do zdaj« usmrtili okrog 120 ljudi.¹²

V začetku maja 1945 so pri Prvi armadi ustanovili »centralizirani aparat«, ki bi deloval v Ozni za mesto Zagreb, druga polovica pa bi ustanovila center pri diviziji. Poslali so navodilo, da naj brigade vojne ujetnike »čistijo« kar »na kraju samem« in da višjim organom pošiljajo samo tiste, ki jih zaradi vojnih obveznosti ne utegnejo likvidirati. *»Odnos do ujetih oficirjev in ujetnikov bo takšen, kot so prejšnja navodila. Oficirje čistite vse po vrsti, razen če za nekoga sprejmete od Ozne ali Partije sporočilo, da ga ni treba likvidirati. Sploh pa morata biti v čiščenju in likvidacijah neusmiljeni.«*¹³

Na območju Nove Gradiške je maja 1945 tamkajšnja Ozna izvajala likvidacije »brez sojenja«. »Neke ljudi« je postrelilo tudi Pooblaščenstvo Ozne 9. brigade 10. divizije, ki je delovalo na tem območju. Zakopali so jih tako plitko, da so »posamezni deli teles štrleli iz grobov«. Oblasti so predvsem skrbele politične posledice pobojev, ker je »reakcija« razširila govorice, da »mi delamo enako kot ustaši«.¹⁴

Z območja Banovine je junija 1945 tamkajšnja Ozna poročala Ozni za Hrvaško o nekontroliranem maščevanju vojaških enot, ki ga sama ni uspela ustaviti. Tako so blizu vasi Knezovljani pri Kostajnici likvidirali 194 ujetnikov.¹⁵

V poročilu Ozne za Hrvaško julija 1945 o zajetih hrvaških domobranskih in ustaških častnikih se izraz »riješeno« (rešeno) v glavnem uporablja za tiste, ki so bili pobiti brez sodbe sodišča ali pa z njo. *».../ V NDH je bilo v zadnjem obdobju 5-6 tisoč aktivnih in okrog 8.000 rezervnih domobranskih ter okrog 2.500 do 3.000 ustaških oficirjev. Vsi so v večini ujeti v Sloveniji in če niso bili takoj rešeni, so transportirani v Srem. .../ V Zagrebu se je maja prijavilo 2.882 domobranskih oficirjev. Od tega je 1.607 aktivnih in 1.275 rezervnih. Polovica je že rešena, dosti pa je poslanih v taborišča. Ostali prijavljeni so bili podoficirji, razni žandarji, policisti, ustaši itd, vseh skupaj 17.000. Večina teh je tudi rešena, a ostali so v postopku.«*¹⁶

¹⁰ HR-HDA, 1491, Ozna Hrvaške, 30/35, Poročilo Poverjeništvu Ozne za okraj Županja Pooblaščenstva Ozne za Okrožje Brod, 2. 5. 1945.; HR-HDA, 1220, CK SKH, Vojaška komisija, 10. 7. 1945.

¹¹ Partizanska i komunistička represija, 1, str. 56-71, Poročilo Draga Desputa, 17. 1. 1945.

¹² HR-HDA, 1491, šk. 7, 30/12-2, knjiga depeš, 23. 5. 1944.- maj 1945, Ozna za Hrvaško Primorje – Ozni Hrvaške, 25. 4. 1945.

¹³ V originalu: »Stav prema zarobljenim oficirima i zarobljenicima važi prema ranijim uputstvima. Oficire čistite sve redom, osim ako za nekoga dobijete od OZN-e ili partije da ga ne treba likvidirati. Uopšte u čiščenju i likvidiranju treba biti nemilosrdan.« V: Mitja Ferenc: (Zle) Huda jama : Zločin u rudarskom oknu Barbara rov u Hudoj jami kod Laškog. V: Hereticus, 2011, št. 1-2, str. 37-53, tu str. 49. Navodilo 3. oddelka Ozne 1. armade pooblaščenecem v divizijah, 6. 5. 1945.

¹⁴ Prav tam, str. 149-151, Poročilo OK KPH Nova Gradiška, 2. 6. 1945.

¹⁵ Partizanska i komunistička represija, 1, str. 157-159; Poročilo Ozne za Okrožje Banija Ozni za Hrvaško, 6. 6. 1945.

¹⁶ V originalu: *».../ U NDH bilo je zadnje vrijeme 5-6 hiljada aktivnih i oko 8.000 rezervnih domobranskih te oko 2.500 do 3.000 ustaških oficira. Svi su većinom zarobljeni u Sloveniji i u koliko nisu odmah riješeni, transportovani su u Srijem. .../ U Zagrebu se prijavilo u maju 2.882 domobranskih oficira. Od toga 1.607 aktivnih i 1275 rezervnih. Polovica je već riješena, dosta je poslano u logore.*

Iz poročila javnega tožilca Hrvaške julija 1945 vidimo, da je Ozna dovolila usmrnitev okrog 300 ujetnikov od 1700, ki jih je zajela 2. armada: »Tako npr. II. Armada pošilja 1.799 ujetnikov za to, da se jih likvidira. Ozna za Hrvaško pa je medtem javila, naj se likvidirajo samo zločince, in na tej osnovi se jih likvidira okrog 300«¹⁷

Javni tožilec 2. armade je julija poročal, da je skupina 3.000 ujetnikov, ki so bili »ustaši, klavci, žandarji in policisti«, bila poslana iz Slavonske Požege v Novo Gradiško z namenom, da se vse postreli.¹⁸

Znano je število obsodb Divizijskega vojnega sodišča v Bjelovarju v času od maja do konca avgusta 1945. Na smrt in na zaporne kazni so obsodili 1661 ljudi, torej so izrekli 20 obsodb dnevno.¹⁹ Vojno sodišče Poveljstva zagrebškega vojnega področja pa je v času od maja 1945 do februarja 1946 na smrt obsodilo 853 ljudi, torej v povprečju tri smrtne obsodbe na dan.²⁰

UDV za Dalmatinsko oblast je za obdobje od avgusta 1946 do aprila 1948 izdelala seznam »oseb, likvidiranih po osvoboditvi po kratkem postopku, ali pa z obsodbo«. Takšne sezname so izdelali tudi za osebe brez volilne pravice, bivše zapornike kakor tudi trenutno zaprte in vse tiste, ki so z bili z njimi v sorodu. Kot so poudarili, so to bili sezname za državo »nevšečnih in nezaželenih«. Verjetno so jih izdelali tudi za druge dele Hrvaške. Značilen je naslov seznama, ki ga je aprila 1948 izdelalo Pooblaščenstvo UDV za okraj Benkovac: »Spisek oseb, ki jih je po hitrem postopku likvidirala UDV in Spisek oseb, ki so bile likvidirane na osnovi obsodbe«.²¹

Očitno se je nadzor nad maščevanjem novim oblastem izmuznil iz rok. CK KPH je na svojih sejah junija in julija 1945 odločno obsodil nasilje. Vladimir Bakarić, predsednik hrvaške vlade in politični sekretar centralnega komiteja, je govoril o anarhiji, ki je prevladovala v odnosih do ujetnikov. Ne glede na opomine in kaznovanja so se mučenja in poboji nadaljevali. V Slavoniji so ljudje iz strahu bežali v gozdove.²² Nezadovoljstvo prebivalcev je očitno bilo tolikšno, da sta generalmajor Ivan Krajačić Stevo, načelnik Ozne za Hrvaško, in Dušan Brkić, član Politbiroja CK KPH in

Ostali prijavljeni bili su podoficiri, razni žandari, policajci, ustaše itd, svi ukupno do 17.000. Večina istih takodjer je riješena, a ostalo u toku.« V: Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946 : dokumenti, Slavonija, Srijem, Baranja, knj. 2. Slavonski Brod 2006 (dalje Partizanska i komunistička represija, 2), str. 230, Poročilo Odseka Ozne, 3. 7. 1945.

¹⁷ V originalu: »Tako n. pr. II Armija upućuje 1.700 zarobljenika na likvidiranje. OZNA za Hrvatsku medjutim javlja, da se likvidiraju samo zločinci i potom se likvidira oko 300.« Hrvatski državni arhiv, 421, Javno tožilstvo Socialistične Republike Hrvaške (HR-HDA, 421, JT SRH), šk. 4, 14. 7. 1945.

¹⁸ HR-HDA, 421, JT SRH, Poročilo javnega tožilca 2. armade, 11. 7. 1945.

¹⁹ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946 : dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska, knj. 3. Slavonski Brod 2008 (dalje Partizanska i komunistička represija, 3), str. 271-331, Sodbe Divizijskega vojaškega sodišča v Bjelovarju, 8. 5.–30. 8. 1945.

²⁰ Prav tam, str. 267, Popis smrtnih obsodb Vojaškega sodišča Komande Zagrebškega vojnega področja, 21. 5. 1945–22. 2. 1946.

²¹ Partizanska i komunistička represija, 4, str. 802-928, Popis likvidiranih oseb Pooblaščenstva UDV za okraj Benkovac, 13. 4. 1948.

²² Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945–1952, zv. 1. Zagreb 2005 (dalje Zapisnici Politbiroa CK KPH), str. 62-82; HR-HDA, 1220, CK SKH, Dopis CK KPH, 14. 7. 1945.; VK, šk. 134, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve Hrvaške, 10. 7. 1945.

hrvaški pravosodni minister, na posvetovanju Ozne za Hrvaško sredi julija leta 1945 zahtevala, da naj »že enkrat nehajo“ z likvidacijami in da naj »sovražnika odstranijo“ na legalen način z odloki vojnih sodišč in sodišč nacionalne časti.²³ Toda nenadzorovano nasilje in likvidacije so se nadaljevali. Ozna za Slavonijo je še avgusta 1945 višje organe vprašala, če lahko brez obsodbe likvidira nekaj oseb.²⁴

Da je bilo pobijanje s strani Ozne nekaj vsakdanjega še po tem, ko je Krajačić rotil sodelavce, da naj nehajo s takšnim ravnanjem, nam potrjuje tudi njegovo poročilo. On sam je namreč avgusta 1945 poročal CK KPH, da so iz taborišča v Trogiru »prečiščeni« nekateri podoficirji in vojaki. »Čiščenje se je izvrševalo« v soglasnosju z Ozno za Jugoslavijo.²⁵ To pa je bilo seveda v nasprotju s tem, kar je govoril na sejah CK KPH in svojim podrejenim.

Ozna za Hrvaško je 8. novembra 1945 poslala svojim podrejenim organom depešo Aleksandra Rankovića, načelnika Ozne za Jugoslavijo, ki je kritiziral popuščanje v obračunu s pripadniki križarjev in drugih oboroženih skupin. Zahteval je likvidacijo na mestu samem. Ranković je ukazal tudi, da je »v težjih primerih« treba »jatake«, torej tiste, ki so pomagali »banditom«, ubiti po »kratkem postopku.«²⁶ Decembra 1945 pa je delno ublažil prejšnje povelje, ker so pobijanja izzvala množičen strah.²⁷

Ohranjeno je poročilo Ozne za Srednjo Dalmacijo iz decembra 1945 o prijetih »bunkeraših«, ki so se skrivali okrog svojih hiš. »Pri napotitvi smo se sporazumeli, da jih je treba likvidirati.«²⁸

Da je to bila načrtna politika, dokazuje tudi dopis Ozne za Hrvaško z dne 5. januarja 1946, v katerem je opozorila na nujnost strogega ravnanja z »banditi“ in »jataki“: »Z banditi in njihovimi pomagači, ki so bili zajeti v akcijah, je treba ravnati strogo in hitro.«²⁹

Poseben problem so bila mučenja zapornikov. Da to ni bila samo posledica incidentov, ampak sistemski način dela, nam potrjuje dopis Oddelka Ozne 2 za Hrvaško Ozni za Kordun iz januarja 1945: »Potrebno si je enkrat za vselej zapomniti, da gorjača nikoli ni bila, niti ne bo glavno, niti osnovno sredstvo v preiskavi, ampak je samo dopolnilo, se pravi sredstvo, h kateremu se zatekamo takrat, kadar je to neizogibno in brezpogojno koristno.«³⁰

²³ HR-HDA,1491, 30, Ozna Hrvaške, 1. posvetovanje Ozne za Hrvaško, 1945.

²⁴ HR-HDA, Zagreb, 1220, Vojaška komisija, 2, Poročila Ozne, 1945., Poročilo Ozne za Hrvaško CK KP Hrvaške, 7.-9. mesec, 12. 8. 1945.

²⁵ Partizanska i komunistička represija, 4, str. 536, Poročilo načelnika Ozne I. Krajačića, (?) 8. 1945.

²⁶ Prav tam, str. 759, Depeša A. Rankovića, 8. 11. 1945.

²⁷ Prav tam, str. 761, Depeša A. Rankovića in Ozne za Hrvaško, 22. 12. 1945.

²⁸ V originalu: »Pri upuščivanju sporazumili smo se da ih treba likvidirati«. – Prav tam, str. 631, Poročilo Ozne za Osrednjo Dalmacijo, november in december 1945.

²⁹ V originalu: »Prema banditima i jatcima uhapšenim u akcijama na licu mjesta postupati strogo i brzo.« – Prav tam, str. 762, Depeša Ozne za Hrvaško, 5. 1. 1946.

³⁰ V originalu: »Treba jednom za uvijek upamtiti, da batina nije nikada bila, niti će biti ni glavno ni osnovno sredstvo u istraživanju, već samo dopuna, odnosno sredstvo kojem treba pribjegavati onda kada je to neizbježno i bezuvjetno korisno.« – HR-HDA, 1491, šk. 6, 30/11/1/20, Ozna II. Ozni za Kordun, 21. 1. 1945.

Pomočnik Javnega tožilca Hrvaške za »oddelek OZN-e« je 19. oktobra 1945 v sporočilu o stanju v zaporih Ozne v Zagrebu zapisal, da se je »začelo insistirati na spoštovanju zakonov«. S pretepanjem zapornikov se je »v glavnem prenehalo«, poseben problem pa so bile tajne aretacije in preiskave.³¹

Proti koncu leta 1945 so se sestali republiški državni tožilci. Hrvaški tožilec Jakov Blažević je zaradi množičnega zapiranja in izginjanja ljudi kritiziral Ozno, toda zvezni tožilec Miloš Minić ga je poučil, da je treba dati še večja pooblastila načelnikom Ozne in opozoriti tožilce, da »zakon ni fetiš«. ³² Likvidacije so se tako vrstile še kar naprej, čeprav ne več v tako velikem številu.

Na nekatere nezakonite postopke UDV so opozarjali tudi ugledni člani najvišjih državnih organov. Tako je Ante Mandić, nekdanji član kraljevega namestništva, član AVNOJ-a in ZAVNOH-a, junija in julija 1946 takratnemu poveljniku Vojne uprave za cono B Julijske krajine Većeslavu Holjevcu in Ivanu Krajačiću Stevi pošiljal pisma z opozorili, da se v Istri govori, da so ukrepi Ozne hujši od tistih, ki so jih uporabljali fašisti. Pritoževali so se zaradi sadističnih trpinčenj, nočnih aretacijah, ropanja osebnih predmetov in pritiskov na ljudi, naj poceni prodajo svoje hiše.³³

Komunistična partija Jugoslavije in revolucija

KPJ je svoje partizansko gibanje usmerila v obnovo Jugoslavije, v boj za oblast in za globoke družbene spremembe. Zato si je podredila vse druge pripadnike partizanskega gibanja in vzpostavila vojaški in politični monopol. Že septembra 1941 je uvedla politične komisarje v partizanske enote in narodnoosvobodilne odbore (NOO). Organizirali so jih pod pretvezo, da je stara oblast sodelovala z okupatorjem in da ni delala za ljudstvo. Partijske organizacije so morale onemogočiti »reakcionarne buržujске elemente«, da ne izkoriščajo »sadv narodnega boja«. S pomočjo NOO naj bi »ljudske množice« ustvarile svojo »demokratsko revolucionarno oblast pod vodstvom Partije«. Še več, partizanske enote morajo biti »oborožena sila Partije«. Tudi CK KPH je septembra 1941 izrecno poudaril, da komunisti morajo voditi NOO. Naj omenim tudi to, da je Prva proletarska brigada NOV in POJ bila ustanovljena 21. decembra 1941 na rojstni dan Josipa Džugašvilija Visarionoviča Stalina in da je bila, sodeč po napotkih CK KPJ in statutu brigade, »oborožena sila Partije«. Po kratkem obdobju odprtega revolucionarnega terorja so komunisti sklenili, da bodo poudarjali osvobodilno stran boja in prikrili njegovo razredno vsebino. To je najbolje pojasnil J. Broz Tito, ki je februarja 1942 rekel, da bodo »likvidirali« kulaka »ne zato, ker je kulak«,

³¹ Partizanska i komunistička represija, 1, str. 276–279, Poročilo namestnika Javnega tožilca Hrvaške »oddelku Ozne«, 19. 10. 1945.

³² Srđan Cvetković: Između srpa i čekića 2 : politička represija u Srbiji 1953–1985. Beograd 2011, str. 127.

³³ Stipan Trogrlić: Odnosi Katoličke crkve u Istri i jugoslavenske državne vlasti 1945–1954. Pazin 2008, str. 56, 57.

ampak »zato, ker je petokolonaš.«³⁴ S trditvijo, da so bogataši, politični tekmeci in komunistični nasprotniki pravzaprav sodelavci okupatorja, je odkril formulo prikrita revolucionarnega delovanja KPJ v osvobodilni vojni.

Ker so nekateri člani KPJ tudi javno govorili o zahodnih zaveznikih kot o sovražnikih, je Tito januarja 1944 poslal okrožnico, da naj se partizanski tisk izogiba sektaškemu odnosu do Velike Britanije in ZDA.³⁵ Seveda so ga v to prisilile vojne in politične okoliščine. Kljub takšnim usmeritvam pa je bilo jasno, da KPJ načrtuje tudi revolucijo. Tako je Propagandni oddelek ZAVNOH-a v svojih navodilih o organizaciji propagandne službe januarja 1944 poudarjal, da se mora v tisku izpostaviti »bližajoča se katastrofa in zlom fašizma in načrtov mednarodne reakcije, na katero računata izdajalska begunska vlada Draže Mihailovića in reakcionarna klika okrog Mačka«. Sile Osi in zahodne zaveznike so izenačili.³⁶ Treba je poudariti tudi to, da je med komunisti avgusta 1944 zavlдалo veliko olajšanje, ko so izvedeli, da se zahodni zavezniki ne bodo izkrcali na vzhodni obali Jadrana, kar bi seveda ogrozilo revolucijo in zmanjšalo možnost priključitve Istre in Slovenskega primorja k Jugoslaviji.³⁷

Najvišji voditelji jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja so revolucionarne načrte prikrivali. Tako je Andrija Hebrang maja 1944 na 3. zasedanju ZAVNOH-a dejal, da NOV obrekujejo »po Göbbelsovem receptu, kakor da se bojuje za komunizem, in tako skušajo zastrašiti hrvaške kmete«.³⁸ Tito je na 5. kongresu KPJ leta 1948. priznal, da je kot predsednik Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) v Deklaraciji, ki je bila izdana ob pogovorih s kraljevo vlado Ivana Šubašića, zaradi taktičnih razlogov govoril, da je edini cilj NOG boj proti okupatorju in njegovim služabnikom ter zgraditev demokratične federativne Jugoslavije, ne pa uvajanje komunizma.³⁹

Metamorfozo stališč komunističnega vodstva o večstrankarski demokraciji odkrivajo tudi Titove izjave. Tako je leta 1946 javno napadal le nekonstruktivno opozicijo, leta 1947 pa vsakršno opozicijo.⁴⁰ Na 2. kongresu Ljudske fronte Jugoslavije (LFJ)

³⁴ Ferdo Čulinović: Stvaranje nove jugoslavenske države. Zagreb 1959, str. 78, 80, 81, 94; Jože Pirjevec: Jugoslavija 1918–1992 : nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper 1995 (dalje Pirjevec, Jugoslavija 1918–1922), str. 122, 126; Rasim Hurem: Kriza Narodnooslobodilačko-pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine. Sarajevo 1972, str. 90, 99, 101; Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941–1945. Beograd 1964, str. 97; Aleksander Bajt: Bermanov dosje. Ljubljana 1999, str. 883, 895; Jasper Ridley: Tito : Biografija. Zagreb 2000, str. 205.

³⁵ Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995 (dalje Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam), str. 262.

³⁶ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske : zbornik dokumenata 1944 (Od 1. siječnja do 9. svibnja). Zagreb 1970 (dalje Zemaljsko antifašističko vijeće, 1944, 1), str. 110, Dopis Propagandnega oddelka ZAVNOH-a, 31. 1. 1944.

³⁷ Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, str. 262.

³⁸ Zemaljsko antifašističko vijeće, 1944, 1, str. 607, Tretje zasedanje ZAVNOH-a, 8.–9. 5. 1944.

³⁹ V. kongres Komunističke partije Jugoslavije. 21. – 28. jula 1948 : stenografske bilješke. Zagreb 1949 (dalje V. kongres), str. 96.

⁴⁰ Aleksa Đilas: Osporena zemlja : Jugoslovenstvo i revolucija. Beograd 1990, str. 230, 237; Kosta Čavoški: Tito – tehnologija vlasti. Beograd 1990, str. 191–200.

septembra 1947 pa je, seveda z izbranimi besedami, sporočil, da gre za diktaturo KPJ; »Ne samo politična, ampak tudi gospodarska struktura države izključuje obstoj političnih strank s starimi programi in starimi prepričanji.«⁴¹

Tako je bila leta 1947 dokončana zadnja faza politične revolucije in nedvoumno ukinjen strankarski pluralizem. Čeprav so pri tem uporabljali nežnejše besede, so oblasti jasno povedale, da se bojujejo za komunizem in čvrsto diktaturo. Ob volitvah za Narodno skupščino FLRJ leta 1950 je Tito zagrozil, da lahko sodelujejo samo tisti, ki so za socializem.⁴² Seveda v njegovi komunistični verziji. *Naprijed*, glasilo CK KPH, je februarja 1950 objavil nove Titove grožnje: »Revolucija je surova zadeva. Mi bi jo dejansko radi izvedli s čim manj žrtvami, čim manj težavami, a tisto, kar nas bo ne tej poti oviralo, se mora pokoriti, mora izginiti.«⁴³

Formalni kompromisi KPJ

Vodstvo KPJ je iz taktičnih razlogov in zaradi pritiskov zaveznikov sprejelo sporazum s kraljevo vlado Ivana Šubašića. Kmalu se je pokazalo, da so večino zahtev o varovanju splošnih demokratičnih pravic zožili zgolj na formalnost. Britanski veleposlanik je dejal, da so komunisti v geslu »boj proti sovražniku« besedo »sovražnik« zamenjali z besedo »opozicija«. Svoji vladi je sporočal, da opozicija v predvolilni kampanji za volitve v ustavodajno skupščino nima nobenih možnosti, saj je bil ves proces volitev v rokah režima.⁴⁴

Veliko ljudi je bilo izbrisanih z volilnih seznamov, in sicer zaradi obtožbe, da so sodelovali z okupatorjem. Brez volilne pravice je na Hrvaškem ostalo 69.109 državljanov, kar je bilo 3,28 % od skupno 2.034.628 volivcev. V vsej Jugoslaviji je črtanih 194.158 oseb, kar je 2,4 % volilnih upravičencev.⁴⁵

Na volitvah 11. novembra 1945 je Ljudski fronti Jugoslavije pripadla absolutna zmaga z več kot 90 % glasov od skoraj 90 % tistih, ki so volili. Glede na okoliščine, v katerih so volitve potekale, so ti uradni rezultati dvomljivi. Kot sem že omenil, je bila predvolilna kampanja v celoti v rokah KPJ, ki je nadzirala sindikate, državna podjetja, tisk in radio. Njeni člani so sestavljali volilne komisije in sezname volivcev ter, kar je še posebej pomembno, šteli so glasove. Marsikje so ljudi na volitve pripeljali s silo. Tistim, ki so se upirali, so grozili z odvzemom potrošniških kart, pokoj-

⁴¹ »Ne samo politična, nego i ekonomska struktura naše zemlje isključuje mogućnost postojanja brojnih političnih partija sa starim programima i starim shvatanjima.« V: Katarina Spehnjak: Javnost i propaganda : Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945–1952. Zagreb 2002 (dalje Spehnjak, Javnost i propaganda), str. 67.

⁴² Prav tam, str. 148.

⁴³ V originalu: »Revolucija je surova stvar. Mi je, doduše, želimo provesti sa čim manje žrtava, sa čim manje teškoća, ali ako bi se nešto ispriječilo pred nama na tom putu, to mora da se pokori, to mora nestati.« – Prav tam, str. 114.

⁴⁴ Jugoslavija u britanskim izvještajima 1945–50 godine. Zagreb 1989.

⁴⁵ Spehnjak, Javnost i propaganda, str. 131; Dušan Bilandžić: Hrvatska moderna povijest. Zagreb 1999, str. 220; Jera Vodušek-Starić: Prezvem oblasti 1944–1946. Ljubljana 1992 (dalje Vodušek Starić, Prezvem oblasti), str. 344.

nin, stanovanj in celo s smrtjo. Skrinjice brez liste so razglasili za »črne skrinjice» in »ustaške skrinjice«. Razširil se je strah, da bodo oblasti izvedele, kdo je vrgel kroglico v skrinjico brez liste, saj jih je veliko imelo ozke odprtine, tako da se je slišalo padanje gumijastih kroglic. Ponekod so volilne komisije stresle kroglice iz skrinjice brez liste v skrinjico LFJ.⁴⁶

Neposredni pritiski so se ponavljali tudi na volitvah za Ljudsko skupščino FLRJ 26. marca 1950. O tem je Oblastni komite KPH za Dalmacijo tako poročal: »Z UDB-o smo se dogovorili, da se pozovejo bolj zagrizeni posamezniki, in jih je UDB-a poklicala okrog 200, se z njimi pogovorila, kar je imelo v glavnem pri večini dobre rezultate.«⁴⁷

Evidentiranje »sovražnih elementov»

V številnih dokumentih so partizanske oblasti določale, kdo je »sovražnik ljudstva«. V odloku o ustanovitvi Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu ZAVNOH-a je zapisano, da je vojni zločinec tudi tisti, ki »je bil s sovražnikom v odnosih, ki so grobo kalili čast in moralne občutke ljudstva«.⁴⁸ Seveda je ta definicija omogočala različne razlage. Tudi navodila sodiščem članov Oddelka za pravosodje ZAVNOH-a, kot je bilo tisto iz oktobra 1944, niso bila v korist demokraciji. Še zlasti ne navodilo, da bodo LFJ, Protifašistična ženska fronta (bolj znana s kratico AFŽ, Antifašistička fronta žena) in Zveza protifašistične mladine Jugoslavije sodiščem dale podatke o »moralnem in političnem obnašanju« in odnosu obtoženih strank do osvobodilnega boja.⁴⁹ V istem duhu je tudi Navodilo za delo sodišč v kaznivih vprašanjih istega oddelka, izdano oktobra 1944. Tam se izpostavlja, da je kaznivo dejanje tudi »zloraba znanosti« v korist »sovražnika in proti interesom ljudstva«, kar se je, najverjetneje, nanašalo tudi na zgodovinarje.⁵⁰

Že leta 1944 je Ozna delala sezname sovražnikov osvobodilnega gibanja. Nekaj je ohranjenih. Na enem od njih so lastniki tovarn, delavnic, hotelov, trgovin, gostiln, kinematografov, odvetniških pisarn, lekarn in ordinacij ter uslužbenci državnih uradov. Izdelani so tudi seznammi »sovražnikov ljudstva«, ki so jih nameravali aretirati.

⁴⁶ Zdenko Radelić: Hrvatska seljačka stranka 1941–1950. Zagreb 1996 (dalje Hrvatska seljačka stranka), str. 90; Vodušek-Starič, Prevzem oblasti, str. 365; Stanko Lasić: Autobiografski zapisi. Zagreb 2000, str. 506; HR-HDA, 1220, CK SKH, Komisija za ljudsko oblast CK KPH, Informacije o volitvah za Sabor LR Hrvaške v okraju Kostajnica.

⁴⁷ V originalu: »Preko UDB-e smo se sporazumili da se pozivaju pojedinci zagriženiji, pa ih je UDB-a pozvala oko 200 i sa njima su razgovarali, što je imalo uglavnom kod većine dobrih rezultata.« V: Spehnjak, Javnost i propaganda, str. 150.

⁴⁸ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske : zbornik dokumenata 1944 (Od 10. svibnja do 31. prosinca). Zagreb 1975, str. 29, Sklep Predsedstva ZAVNOH-a o ustanovitvi Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev, 18. 5. 1944.

⁴⁹ Prav tam, str. 372, Poročilo Vjekoslava Kudeljnjaka, 7. 10. 1944.

⁵⁰ Prav tam, str. 460, Navodilo Oddelka za pravosodje ZAVNOH-a, 16. 11. 1946.

Ljudem na seznamu je skupno to, da so bili lastniki nepremičnin in podjetij. V glavnem so označeni kot ustaši, klavci in tihotapci.⁵¹

Sovražniki so bili različni: anglofilni, četniki, duhovniki, HSS-ovci, klerofašisti, jugonacionalisti, masoni, politično nevtralni, »škriparji« in ustaši.⁵² Tajni zaupniki Ozne naj bi nadzorovali vsa področja »družbenega, gospodarskega, političnega in kulturnega življenja« in izpolnjevanje delovnih nalog, protiljudske organizacije ter sumljive osebe. V ta namen naj bi izdelali kartoteko vseh zaposlenih.⁵³ V navodilu o organizaciji okrajnih pooblaščenecv Udbe je Ranković 21. maja 1947 napisal: *»Organ UDB mora na terenu s svojo mrežo zajeti vse neorganizirane prebivalce do zadnjih zaselkov, nato najprej ne zadosti preverjene osebe, zaposlene v krajevni narodni oblasti, zadrugah, manjših gospodarskih objektih, v preostankih meščanskih strank in podobno.«*⁵⁴

»Zunanji sovražniki«: zahodne sile

Komunistična oblast je ocenjevala, da jo najbolj ogroža HSS. »Mačkova klika« naj bi se uveljavila s pomočjo Velike Britanije in njene obveščevalne službe – Intelligence Servicea. Na začetku leta 1945 je Ozna za Hrvaško poudarjala: *»Največjo pozornost je treba posvetiti tako pri delu kot pri poročanju delovanju IS-a in njegovih agentov, tudi vse drugo delovanje, od odkrivanja do preiskave, je treba opazovati v zvezi z možnimi vplivi IS-a, ker je vse bolj jasno in gotovo, da je IS organizator in vodja vseh združenih*

⁵¹ HR-HDA,1491, Ozna Hrvaške, 30/59, Poročilo Ozne Hrvaškega primorja, 5. 10. 1944; 30/14, Dopis Ozne Poverjeništvu NKOJ-a, 31. 10. 1944; 30/15, 16, Poročilo poverjenika-obveščevalca 2. odseka Ozne za okraj Zagreb 2. odseku Ozne za Zagrebško oblast, 23. 2. 1945; 30/2.10.-2.18, Poročilo (neznan avtor in naslovnik), 27. 4. 1945; 30/27, Dopis Pooblaščenstva 2. odseka Ozne Zagrebške oblasti za okrožje Varaždin Upravnemu oddelku Okrožnega NOO Varaždin, 29. 3. 1945; 30/27, Načrt dela za prevzem mesta Varaždin; prav tam, Ozna Hrvaške, 30/31, (brez naslova in datuma); 30/27, Pooblaščenstvo Ozne II. Zagrebške oblasti za okrožje Varaždin Ozni II. Zagrebške oblasti, 31. 3. 1945.

⁵² HR-HDA-1491, Ozna Hrvaške, 30/40, Dopis Ozne za Pokuplje Poverjeništvu Ozne Žumberak, 9. 1. 1945; 30/11/1-20, Poročilo, 12. 1. 1945; 30/83, Navodila 2. odseka Ozne za okrožje Dubrovnik, brez datuma; 30/2.16.17, Poročilo Ozne za Dubrovnik, 17. 4. 1945; 30/83, Navodila 2. odseka Ozne za okrožje Dubrovnik; 30/74/8, Poročilo Ozne za mesto Split, 17. 4. 1945; 30/99, Navodila Pooblaščenstva Ozne za Okraj Trogir Ozni za Okrožje Srednje Dalmacije, 30. 6. 1945.

⁵³ HR-HDA, 1491, Ozna Hrvaške, 30/11-6, Dopis 2. odseka Ozne za Hrvaško 2. odseku Ozne za Zgornjo Hrvaško, 1944, (verjetno oktober); 30/31, Dopis Ozne Slavonije Poverjeništvu Ozne za okrožje Našice, 1. 11. 1944; 30/11/1-20, Dopis 2. odseka Ozne za Hrvaško Poverjeništvu za ljudsko obrambo NKOJ Ozni za Zagrebško oblast, 3. 1. 1945; 30/40, Dopis Ozne za Pokuplje Poverjeništvu Ozne Žumberak, 9. 1. 1945; 30/46, 30/46, Položaj HSS-a v Karlovcu, Poročilo 1. odseka Ozne za Kordun I. odseku Ozne za Hrvaško, 17. 2. 1945; 30/15, 16, Poročilo poverjenika-obveščevalca 2. odseka Ozne za okraj Zagreb 2. odseku Ozne za Zagrebško oblast, 23. 2. 1945; Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (AS 1931), t. e. 1212, G-10-6, Organizacija služb DSNZ - UDV 1945, Dopis Ozne Jugoslavije Ozni za Slovenijo, 27. 7. 1945.

⁵⁴ V originalu: »Na terenu organ UDB treba da svojom mrežom obuhvati sve neorganizovano stanovništvo do zadnjih zaseoka, zatim, u prvom redu nedovoljno proverena lica zaposlena u mjesnoj narodnoj vlasti, zadrugama, sitnim privrednim objektima, ostacima građanskih stranaka i sl.« – ARS, AS 1931, t. e. 1212, G-10-6, Organizacija služb, DSNZ – UDV 1947. Dopis Udbe Ministarstva ljudske obrambe FLRJ Ozni za Slovenijo, 21. 7. 1947.

sovražnih, petokolonskih in vohunskih sil, sovražnih našemu ljudstvu in dediščini njegovega boja.«⁵⁵

Ocenjevali so, da je Intelligence Service center mednarodne reakcije. Med njenimi agenti so omenjeni tudi mačekovci, kler, intelektualci in »razni anglofilii.«⁵⁶ V začetku februarja 1945 so ponovno zatrjevali, da mednarodna reakcija vodi organiziran boj proti »naši mladi državi« prav s pomočjo IS. »*Jasno je, da smo prišli do tiste točke na liniji razvoja, kjer se stikajo interesi ne samo raznih 'socialističnih', 'demokratičnih', 'liberalnih', 'kmečkih' in podobnih strank, ki imajo sicer včasih na prvi pogled nasprotne programe, ampak se v današnjem političnem razvoju z njihovimi interesi ujemajo tudi interesi vseh ostalih odkrito fašističnih in nacističnih skupin.*«⁵⁷

Hrvaška kmečka stranka (Hrvatska seljačka stranka)

Vodstvo HSS se je zavedalo, da bo KPJ izkoristila osvobodilni boj v boju za oblast. Kljub temu se je veliko članov stranke priključilo partizanskemu gibanju v prepričanju, da se je treba aktivno boriti proti ustašem in okupatorjem. Politika KPJ v zvezi s HSS se lahko prikaže v treh točkah: 1. pritegniti čim večje število članov HSS v partizane in s tem povečati število Hrvatov med njimi; 2. zavreči Vladka Mačka in vodstvo HSS pod pretvezo, da so to izdajalci; 3. vsiliti novo vodstvo stranke, ki ga bodo komunisti izkoristili v boju za oblast.

Z odhodom v partizane so se pripadniki HSS odrekli strankinemu vodstvu in Mačku. Za razliko od tistih, ki so prestopili k ustašem, so ti ustanovili novo vodstvo pod imenom IO HSS (Izvršni odbor), ki se je junija 1945 preimenoval v IO HRSS. Predstavljal se je kot pravo vodstvo HSS, Vladka Mačka pa so obtožili izdaje.

Kakšno taktiko pa so imeli komunisti v onemogočanju HSS, najbolje kažejo besede člana Politbiroja CK KPJ Edvarda Kardelja, ki je poleti 1944 rekel: »*Reakcionarje HSS je treba razkrinkati kot sodelavce in agente okupatorjev ali ustašev.*«⁵⁸

⁵⁵ »Največu pažnju treba posvetiti i u radu i u izvještavanju djelovanja IS-a i njegovih agenata, te sav ostali rad od otkrivanja pa do istraživanja treba posmatrati u vezi sa eventualnim uticajima IS-a, jer se sve otvorenije i sve sigurnije IS pojavljuje kao organizator i rukovodioc svih udruženih neprijateljskih, petokolonskih i špijunskih snaga neprijateljski našem narodu i tekovinama njegove borbe.« – HR-HDA, 1491, Ozna Hrvške, 30/11/1-20, Dopis 2. odseka Ozne za Hrvško Poverjeništvu za ljudsko obrambo NKOJ Ozni za Zagreško óblast, 3. 1. 1945.

⁵⁶ HR-HDA, 1491, Ozna Hrvške, 30/11-2, Dopis 2. odseka Ozne načelniku Ozne za Hrvško, 1. 1. 1945.; 30/40, Dopis Ozne za Pokuplje Poverjeništvu Ozne Žumberak, 9. 1. 1945.; 30/14, Pooblašćenstvo 2. odseka Ozne za Zagreško óblast za okrožje Zagreb, 1. 6. 1945.

⁵⁷ V originalu: »Jasno je, da smo došli do one točke na liniji razvoja gdje se dodiruju interesi ne samo raznih »socijalističkih«, »demokratskih«, »liberalnih«, »seljačkih« i sličnih stranaka sa njihovim nekada na oko suprotnih programa, već se u današnjem političkom razvoju s njihovim interesima poklapaju i oni svih ostalih otvorenih fašističkih i nacističkih grupa.« – HR-HDA, 1491, Ozna Hrvške, 30/11/1-4, Poročilo 1. odseka Ozne Ozni za Hrvško, 1. 2. 1945.

⁵⁸ V originalu: »Reakcionare HSS treba raskrinkati kao saradnike i agente okupatora ili ustaša.« V: Radimir Bulatović, Titov borbeni put (1943–1945) : Posebni osvrt na objekte u kojima je boravio i radio. Sarajevo 1988, str. 125.

Takšne obtožbe so bile po vojni pogoste. Ko je podpredsednik HSS August Košutić pobegnil partizanom, so ga ti že oktobra 1944 zaprli. Komunisti so odbili njegov predlog, da bi HSS sprejeli kot enakopravnega partnerja. Doživel je podobno usodo kot podpredsednik NKOJ Božidar Magovac, ki so ga oblasti internirale. Košutić je bil priprt do septembra 1946, a je preko svoje žene Mire Košutić vplival na politiko HSS.⁵⁹

KPJ je HSS imela za sovražno stranko.⁶⁰ Tako je julija 1945 načelnik Ozne za Hrvaško Ivan Krajačić Stevo predlagal, kako naj se zmanjša vpliv »tipičnih mačekovcev iz Drniša«. »Predamo jih sodišču časti in predlagamo 2 leti prisilnega dela, pri čemer se upošteva dosednji zapor, in konfiskacijo odvečnega premoženja.«⁶¹

Oblast je nadzirala vse ugledne člane HSS, tudi Šubašića in Šuteja. Agenti so spremljali vsaki njihov korak, tudi telefonske pogovore.⁶²

Člani HSS, zbrani okrog Mire Košutić, so zahteve po demokraciji objavili preko *Narodnega glasa čovječnosti, pravice i slobode*. Prva in edina številka je bila tiskana 20. oktobra 1945, ker je oblast z različnimi sredstvi onemogočila nadaljnjo izdajo časopisa.⁶³

Na seji Politbiroja CK KPH 25. aprila 1946 so ugotovili, da so »mačekovci« precej »razbiti od Ozne«. ⁶⁴ Med mnogimi uglednimi člani HSS so bili občasno aretirani in obsojeni na zaporne kazni: Ivan Andres, Ivan Bernardić, Rudolf Herceg, Tomo Jančiković, August Košutić, Božidar Magovac, Andrija Papo, Andrija Pavlič, Bariša Smoljan, Ivan Štefanac, Karlo Žunjević in skupina študentov.⁶⁵

Sodstvo

Z navodili Oddelka za sodstvo in upravo ZAVNOH-a so decembra 1943 določili, da je cilj sodišča zaščititi »dosežke NOB-a in interese NOG-a«. Podobne teze je Oddelek ponovil januarja 1944, ko je zapisal, da je naloga sodišča, da zastopa interes boja in celote, ne pa interese posameznika.⁶⁶

⁵⁹ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 28.

⁶⁰ Partizanska i komunistička represija, 2, str. 150, Poročilo Poverjeništvu Ozne za Okraj Županja, 2. 5. 1945.; HR-HDA, 1491, šk. 7, 30/12-7, Knjiga prejetih in poslanih depeša podrejenim izpostavam Ozne; Knjiga izdanih depeš, 20. 10. 1944.-3. 7. 1945., Ozna II. za Hrvaško – Ozni II. za Zagrebško oblast, 27. 3. 1945.

⁶¹ V originalu: »Predajemo (ih) sudu časti i predlažemo 2 godine lakog prisilnog rada, uračunajući dosadašnji zatvor i konfiskaciju suviše imovine.« V: Partizanska i komunistička represija, 4, str. 745, Depeša načelnika Ozne za Hrvaško, 12. 7. 1945.

⁶² Zdenko Radelić: Ivan Šubašić i Juraj Šutej pod paskom Ozne. V: Časopis za suvremenu povijest, 2007, št. 2 (dalje Radelić, Ivan Šubašić i Juraj Šutej), str. 339–366.

⁶³ Zdenko Radelić: Narodni glas – glas oporbe 1945. V: Časopis za suvremenu povijest, 1994, št. 2, str. 299–315.

⁶⁴ Zapisnici Politbiroja CK KPH, str. 207, Zapisnik plenuma CK KPH, 25. 4. 1945.; Radelić, Ivan Šubašić i Juraj Šutej, str. 339-366; Zdenko Radelić: Izvješća Ozninog/Udbinog doušnika Ivančevića o stanju u HSS-u (1945–1952.). V: Časopis za suvremenu povijest, 2008, št. 2, str. 343–372.

⁶⁵ O HSS-u in HRSS-u več v: Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*; Zdenko Radelić: Božidar Magovac : s Radićem između Mačeka i Hebranga. Zagreb 1999.

⁶⁶ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske : zbornik dokumenata 1943.

Redno sodstvo je bilo ustanovljeno na podlagi Zakona o ureditvi ljudskega sodstva, ki ga je sprejela Začasna ljudska skupščina avgusta 1945. Sodniki so bili odgovorni predstavniškim organom, ki so jih volili, torej je o njihovi usodi odločala politična oblast.⁶⁷ Kardelj je na 4. plenumu CK KPJ junija 1951 dejal, da bi bili komunisti bili »iluzionisti in farizeji«, če bi rekli, da »želimo povsem neodvisna sodišča«.⁶⁸

Pred koncem vojne so bila ustanovljena posebna sodišča, poimenovana sodišča narodne časti. Na Hrvaškem so delovala od aprila do septembra 1945. Za razliko od vojnih sodišč, ki so sodila predvsem vojnim zločincem, so ta sodišča sodila za kulturno in gospodarsko sodelovanje z »okupatorji in domačimi izdajalci«.⁶⁹ Glede na to, da v trenutku kaznivega dejanja še niso obstajali zakoni, po katerih bi se kaznovala »razžalitev občutka narodne časti«, so s tem kršili pravno načelo nullum crimen sine lege, se pravi, da ne obstaja krivda, če neko dejanje ni bilo z zakonom predpisano kot kaznivo. Predvidene kazni so bile: izguba narodne časti, prisilno delo, delna in popolna konfiskacija lastnine, denarna kazen in izgon. Sodišča narodne časti so bila revolucionarna sodišča. Glavni namen njihovih obsodb je bila marginalizacija bogatejših in vplivnejših državljanov, ki niso aktivno podpirali KPJ, ter povečanje nadzora nad državnim sektorjem. D. Brkić je poleti 1945 dejal: »Imeli smo na razpolago le kratko obdobje, v katerem so delovala revolucionarna sodišča, kot je Sodišče narodne časti in vojaška sodišča, da bi tako v najkrajšem času očistili državo sovražnih elementov, bodisi s smrtno kaznijo ali kaznijo težke ječe, da bi sovražnika onemogočili in vzeli zadeve v svoje roke.«⁷⁰

Obsojeni so pogosto razen lastnine izgubili tudi državljske pravice, torej tudi pravico, da volijo in da bodo izvoljeni. Ena od oblik revolucionarnega delovanja je bila tudi povezanost Ozne s sodišči. Ohranjen je dokument Ozne za Zagrebško oblast iz decembra 1944, v katerem se omenja, da bi sodišča morala »sprejemati mnenje Ozne«, kako naj se obtoženec kaznuje. Ozna naj bi navodila sodišču pošiljala »brez naše glave in pečata«, pozneje pa bi jih zažgali.⁷¹ Proti koncu vojne so nekatera

Zagreb 1964, str. 611, Navodilo Oddelka za sodstvo in upravo ZAVNOH-a, 22. 12. 1943; Zemaljsko antifašističko vijeće, 1944, 1, str. 91, Dopis Odseka za sodstvo in upravo ZAVNOH-a, 17. 1. 1944.

⁶⁷ Milko Mikola: Sodni procesi na Celjskem 1944–1951. Celje 1995 (dalje Mikola, Sodni procesi), str. 4, 100; Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 164; Konstantin Bastaić: Razvitak organa pravosuđa u novoj Jugoslaviji. V: Nova Jugoslavija : pregled državnopravnog razvitka povodom desetogodišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Zagreb 1954, str. 67–116, tu str. 75, 79, 86–89, 94.

⁶⁸ Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana 2005, str. 949; Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952). Beograd 1985, str. 565.

⁶⁹ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1945. (Od 1. siječnja do 25. Srpnja). Zagreb 1985, str. 650–653, Odlok Predsedstva ZAVNOH-a o zaštiti nacionalne časti Hrvatov in Srbov na Hrvaškem.

⁷⁰ V originalu: »Nama se dao jedan kratki period vremena za trajanje tih revolucionarnih sudova, kao što je Sud nacionalne časti i Vojni sudovi, da bi u najkraće vrijeme očistili zemlju od neprijateljskih elemenata, bilo kaznom smrti ili robijom, kako bi neprijatelja onemogućili i zahvatili stvar u svoje ruke.« V: Radelić, Križari: gerila u Hrvatskoj 1945–1950. Zagreb 2002, str. 565.

⁷¹ HR-HDA, 1491, Ozna Hrvatske, 30/5, 2. Odsek Ozne za Zagrebško oblast, 14. 12. 1944; 30/5,

sodišča spisala smrtne obsodbe šele potem, ko so jih pristojni organi že izvedli, da bi tako prikrili dejstvo, da so bili usmrčeni brez sojenja.⁷²

Javni tožilec FLRJ Joža Vilfan je leta 1945 revolucionarno načelo v kazenski zakonodaji obrazložil s tezo, da se pač pomembnost kaznivega dejanja spreminja v skladu s stabilnostjo političnega sistema, ker pač ni mogoče vsega v naprej določiti. Po Vilfanovem mnenju je lahko neko kaznivo dejanje danes manj pomembno, že jutri pa lahko dobi prvorazredni pomen. To je pomenilo, da je bila temeljni objekt pravne zaščite država, ne pa pravice posameznika in državljana ter njegova lastnina. Do leta 1951, ko je bil sprejet celoviti kazenski zakon, so bili kot najpomembnejši sprejeti naslednji zakoni: aprila 1945 Zakon o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže, maja 1945 Zakon o prepovedi spodbujanja narodnega, rasnega in verskega sovraštva in razdora, in avgusta 1945 Zakon o kaznivih dejanjih proti ljudstvu in državi.⁷³ Veliko obsodb je vsebovalo tudi konfiskacijo lastnine.⁷⁴

Komunisti, cerkve in vera

KPJ je tudi na Hrvaškem želel veri omejiti javno vlogo, posebej pa Rimskokatoliški cerkvi (RKC). Obtoževali so jo sodelovanja s tujimi in domačimi sovražniki ter da je orodje razrednega sovražnika, ki zlorablja verske občutke državljanov. Radikalnejšo politiko proti samemu vrhu RKC je napovedal Vladimir Bakarić decembra 1945, torej kmalu po Pastirskem pismu Škofovske konference Jugoslavije. Komunisti naj bi »razkrinkali« RKC kot »ustaško gnezdo» in »agenturo imperialistov».⁷⁵

Idejo, da se RKC čim bolj odmakne od Vatikana in da postane bolj »narodna«, ki jo je Tito omenil hrvaškemu katoliškemu vodstvu že maja 1945, je Bakarić ponovil decembra 1946, pri tem pa bi imela UDV posebno vlogo. *»Operativno vodstvo nad tem bi morali dati duhovniškem oddelku UDB-e, ki se je do zdaj ukvarjal samo s pregonom duhovnikov.»*⁷⁶

Referat UDV, ki se je ukvarjal s cerkvijo, je, po vsem sodeč, organiziral inscenirane procese, kot je bilo sojenje frančiškanom iz samostana Matere Božje Lurdske v Za-

2. odsek Ozne za Zagrebško oblast, 15. 12. 1944; 30/47, Ozna za Okrožje Karlovac, Vojaško-sudnem svetu IV. korpusne oblasti JA, 18. 6. 1945.

⁷² HR-HDA, 1491, Ozna Hrvaške, 30/4.0.6.1., Poročilo 3. odseka Ozne za Hrvaško komisariju GŠH, 13. 4. 1945.

⁷³ Marija Obradović: »Partijska država« kao element političkog sistema »narodne demokratije« u Jugoslaviji (1945-1952). V: Razvoj, dileme i perspektive jugoslavenskog socijalizma, del 1. Zagreb 1988, str. 173–184, tu str. 177, 178; Bogdan Zlatarić: Razvitak novog jugoslavenskog krivičnog prava. V: Nova Jugoslavija : pregled državnopravnog razvitka povodom desetгодиšnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Zagreb 1954, str. 306–335, tu str. 324; Mikola, Sodni procesi, str. 103.

⁷⁴ Prav tam, str. 32.

⁷⁵ HR-HDA, 1220, CK SKH, Posvetovanje s sekretarji O. K. Zgornje Hrvatske, 15. 12. 1945; inv. št. 307, Poročilo CK KPH, 17. 3. 1946; Posvetovanje s sekretarji Banije, Korduna, Like, Gorskog Kotara, Primorja in Dalmacije, 20. 12. 1945; Mikola, Sodni procesi, str. 173.

⁷⁶ V originalu: »Operativno rukovodstvo nad tim bi trebalo dati popovskom odeljenju UDB, koje se do sada bavilo samo progonom popova.« V: Radmila Radić: Država i verske zajednice 1945-1970, zv. 2 (1945–1953). Beograd 2002, str. 272.

grebu leta 1947. Po pričanju enega od obsojenih frančiškanov ga je visoki funkcionar UDV izsiljeval k lažnemu priznanju. Ta je leta 1994 priznal, da je šlo za inscenirani proces.⁷⁷

Na seji CK KPJ 15. januarja 1949 so se odločili za prekinitev odnosov z Vatikanom in ukinitve verouka v šolah. Zato je bilo potrebno, kot je dejal Ranković, duhovnike »prikazati kot tuje agente«. ⁷⁸ Seveda je bila to naloga UDV.

Razen delovnih akcij v času verskih praznikov, pogosto samo zato, da bi »parirali duhovnikom«, političnega pritiska na učitelje – vernike, so nekateri skojevci in člani KPJ organizirali tudi »samostojne akcije»: napadali so duhovnike, razbijali inventar v župniščih in rušili križe. Le redki so za to kazensko odgovarjali.⁷⁹

Sodeč po analizi pobitih duhovnikov je leta 1945, in to med vojno in po njej, bilo ubitih 206 duhovnikov, od leta 1946 do konca 1951 pa še 30.⁸⁰ Mnogi so pripadali škofijam na Hrvaškem. Večino so pobili pripadniki partizanskega gibanja in novih oblasti. Tudi število duhovnikov, obsojenih na zaporne kazni, je bilo veliko. Na Hrvaškem je do leta 1951 bilo obsojenih 271 verskih uslužbencev, med njimi jih je 239 pripadalo RKC, 15 pa srbski pravoslavni cerkvi.⁸¹

Podržavljenje lastnine

Vsi zakoni, na podlagi katerih so preganjali sovražno delovanje, so vsebovali ukrep konfiskacije lastnine v korist države. Pogosto ni bilo pomembno, posebej če je tožena stranka imela veliko premoženje, ali je ta bila zares kriva, ampak je bil ključnega pomena politični in gospodarski interes KPJ. Ta je po vojni na podlagi obsodb za izdajo ljudstva izvajala prikrito revolucijo. Poleg tega, da so jim zaplenili premoženje, so bili bogati in vplivni zasebni lastniki osiromašeni in politično diskreditirani.⁸² V tem smislu je zelo zgovorno poročilo Mestnega komiteja KPH Zagreba, verjetno iz leta 1948, o delu sodišč. *»Naša organizacija je zagotovila takšen kader in obsodbe so se ob manjših napakah vedno končale s konfiskacijo lastnine razrednega sovražnika.«*⁸³

Na podoben način je revolucionarno podlago obtožb razlagal tudi D. Brkić leta 1948, ko je na 5. kongresu KPJ dejal, da je državni gospodarski sektor vzniknil iz

⁷⁷ Petar Bezina: Franjevci provincije Presvetoga Otkupitelja : žrtve rata 1942.-1948, Split 1995, str. 188, 218–224, 226, 260, 270–273; Miroslav Akmadža: Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945–1966. Rijeka 2004 (dalje Akmadža, Katolička crkva), str. 71, 72.

⁷⁸ Darko Bekić: Jugoslavija u hladnom ratu. Zagreb 1988, str. 29.

⁷⁹ Spehnjak, Javnost i propaganda, str. 262.

⁸⁰ Stjepan Kožul: Martirologij crkve zagrebačke : spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije. Zagreb 1998, str. 225.

⁸¹ Akmadža, Katolička crkva, str. 65.

⁸² Marijan Maticka: Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944-1948). Zagreb 1992, str. 123–148, tu str. 123–148, 129; Vodušek-Starič, Prevzem oblasti, str. 415; Milko Mikola, Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952. Celje 1999, str. 154, 186.

⁸³ V originalu: »Naša organizacija je osigurala takve kadrove i presude su uz manje greške uvijek završavale konfiskacijom imovine klasnih neprijatelja.« V: Čedomir Višnjić: Partizansko ljetovanje : Hrvatska i Srbi 1945–1950. Zagreb 2003, str. 160.

zaplemb lastnine »narodnih sovražnikov in vojnih bogatašev« na podlagi razrednega merila. »Te konfiskacije so brez dvoma imele in imajo svoj revolucionarni značaj in razredno podlago.«⁸⁴

Država je izsiljevala poslušnost in privrženost tudi z izgonom iz stanovanj in hiš, z visokimi davki, ukinjanjem potrošniških kartic in dovoljenj bivanja ter s socialnim bojkotom.⁸⁵

Sklep

KPJ je organizirala osvobodilno vojno in jo usmerila v prid revolucije s ciljem, da uvede komunistično diktaturo. Novo družbeno ureditev je ustvarjala s taktično kombinacijo sklicevanja na osvoboditev izpod tujih okupatorjev in s prevzemanjem vseh ključnih pozicij v partizanskemu gibanju ter nastajajočem državnemu aparatu, kar je imelo drastične posledice za vse njene nasprotnike in tekmece. Novo državno vodstvo je obnovilo Jugoslavijo in uvedlo federalizem na podlagi reševanja nacionalnih vprašanj, na podlagi jugoslovanskega nacionalizma pa je obračunalo s separatisti in tistimi narodnimi manjšinami, katerih matične države so sodelovale v napadu leta 1941. Veliko trpljenje, ki so ga med vojno prestali zmagovalci, je bilo razlog za maščevanje nad vojnimi sovražniki. To pa se je prepletalo z revolucionarnimi cilji KPJ, da vse prave in namišljene vojne ter politične nasprotnike fizično onemogoči ali družbeno marginalizira. To je bil ambiciozen načrt komunistov, da preprečijo vsakršno delovanje svojih nasprotnikov, da učvrstijo Jugoslavijo in da večino njenih prebivalcev vključijo v izgradnjo nove komunistične družbe. Za to pa je bil potreben močan represiven sistem.

Zdenko Radelić

REPRESSION IN CROATIA AFTER WORLD WAR II

S u m m a r y

The purpose of the following contribution is to present the reasons for the establishment of a repressive system. The key elements influencing the repressive measures of the military and state authorities under the leadership of the Communist Party of Yugoslavia during and after World War II and the establishment of the communist repressive system were various and interconnected.

After the occupation of Yugoslavia in April 1941, the Communist Party of Yugoslavia organised a liberation movement, which also carried out the revolution. In Croatia the reasons for the resistance were the Yugoslav orientation of a significant percentage of the population, the Ustashe terror against the Serbs, racist persecution, Serbian mass rejection of the Croatian state, terror against all the opponents of the Independent State of Croatia, as well as strong anti-Italian and anti-German sentiment. These reasons were interconnected, and at the same time they represented the causes of the subsequent

⁸⁴ V originalu: »Te konfiskacije imale su i imaju, bez sumnje, svoj revolucionarni značaj i klasnu pozadinu.« V: V. kongres, str. 676.

⁸⁵ Katarina Spehnjak, Javnost i propaganda, str. 39, 60.

liquidation of the opponents and retaliatory measures, namely, the extensive repression carried out by the Yugoslav communist authority.

After the war Yugoslavia was restored. Federalism was introduced as a way of addressing the national issues, and Yugoslavia annexed extensive territories which had until then belonged to Italy. On the basis of Yugoslav nationalism the new state leadership settled the score with separatists and the German minority. Communist Party of Yugoslavia created a new social system with a tactical combination of propaganda and concrete measures. It appealed to the contributions of the national liberation movement to the liberation and emphasised the role of the people and their will. Despite its references to the People's Front, the Communist Party took over all the key positions within the partisan movement and the nascent state apparatus. This had drastic consequences for all of its opponents and rivals. Naturally, a large number of casualties among the victors was among the important reasons for vengeance against the wartime enemies. However, this involved the intention of the Communist Party of Yugoslavia to neutralise all the real and imaginary military and political opponents and marginalise them socially.

The repression involved death sentences, prison sentences, exile, confiscation of property, prohibition of political activities, and social marginalisation of the disarmed enemies and political opponents.

After the alliance between the victors had dissolved, a danger of a war between the states of the so-called Western parliamentary democracy and the East under the leadership of the communist Soviet Union became apparent, in which the Yugoslav anti-communist forces would surely support the West. In this potential war Croats, members of anti-communist parties and movements, would play an important part, and so would Serbs in Croatia, members of the Chetnik movement. Among the former those who stemmed from the Ustashe movement as well as the members and adherents of the Croatian Peasant's Party (Hrvatska seljačka stranka) at home and abroad had the greatest influence. The Ustashe emigration and its supporters at home had the goal – apart from destroying the communist system – of abolishing Yugoslavia and establishing an independent Croatian state. Since the 1960s the Croatian Peasant's Party, still active in emigration, changed its pro-Yugoslav standpoint and started arguing for an independent Croatia. All of this resulted in the Communist Party of Yugoslavia building a strong repressive system.